

V. I. Bolgov, (ed.): Problemy bjudzeta vremeni trudjaščichsja (Problémy časového rozpočtu pracujících)
Moskva, Nauka 1970, s. 216

Sborník 10 studií je rozdělen do 4 oddílů: *Všeobecné problémy, Konkrétní sociální problémy, Struktura časového rozpočtu pracujících a Bibliografický přehled*. Ústřední místo ve sborníku zaujímá studie V. I. Bolgova: *Kategorie času v sociálním měření a plánování a problém úspory času* (s. 7–71). Na tuto studii bezprostředně navazuje stať V. I. Zanina *Časový rozpočet pracovní doby* (s. 150–162). Bolgov vychází z toho, že čas je základním měřitelným a srovnatelným prvkem mnoha sociálních procesů a je schopen vyjádřit jejich kvantitativní a kvalitativní aspekty. Zároveň však varuje před použitím časových údajů bez hlubší filosofické koncepce společenských procesů, z níž je třeba odvodit kritéria kvalitativního hodnocení. Ze závěrů vztahujících se ke konkrétním otázkám analýzy časového rozpočtu bychom chtěli upozornit alespoň na širší interpretaci „pracovní doby“ jakožto doby nejenom práce v zaměstnání, ale i v osobním hospodářství a v domácnosti, což všechno autor považuje za společensky nutnou práci (tato problematika je podrobněji rozvinuta také u Zanina). Otázka má značný praktický význam pro hospodářské a sociální plánování, jak je vidět například z toho, že podle údajů sčítání lidu z r. 1959 pohlcovalo domácí hospodářství 10,7 % všech pracovních sil, kdežto při přepočtu podíl domácího hospodářství na celkové pracovní době v tomto širším pojetí to je 44,2 %. Z dalších závěrů je zajímavé metodologické rozlišení užití časového rozpočtu jakožto svérázného modelu osobnosti a časové bilance jakožto modelu celé společnosti nebo větších kolektivů (město, podnik apod.). Bolgov věnuje velkou pozornost otázkám klasifikace jednotlivých aktivit a vytvoření racionálních dělení časového rozpočtu. V. D. Patrušev se stručně zabývá praktickými aplikacemi výsledků zkoumání časových rozpočtů. Další stati jsou rozpracovány na základě konkrétních empirických výzkumů, které jsou však bohužel nestejně důkladně vyhodnoceny. V. G. Bajkovová a R. A. Zlotnikov se zabývají otázkami působení vzdělání a vzdělávání dospělých na celkové postojе pracujících. I. P. Trufanov hledá základní charakteristiky způsobu života na základě údajů o časovém rozpočtu. V. I. Bolgov a V. P. Smolencev informují o výsledcích výzkumu časového rozpočtu kolchozníků Marijské ASSR a J. M. Kokarev a další o specifiku

časového rozpočtu obyvatel průmyslového města za polárním kruhem.

Urbanizacija i rabočij klass v uslovijach naučno-techničeskoj revoljucii (Urbanizace a dělnická třída v podmínkách vědeckotechnické revoluce)
Moskva, Sovetskij Fond Mira 1970, s. 560. Rozmnoženo, anglická resumé, s. 526–559.

Sborník připravený *Ústavem mezinárodního dělnického hnutí* na základě materiálu stejnojmenného sympozia, které se konalo v roce 1969 v Moskvě, je rozdělen do tří částí. První část obsahuje příspěvky shrnující základní i speciálnější teoretické otázky přístupu k urbanizaci jako fenoménu. Autoři prosazují širší přístup k chápání města. Jejich snahou je překonat pojetí města především jako shluku průmyslu, který přitahuje pracovní síly z venkova, a pochopit hierarchii měst v širších souvislostech, které formulují v termínech teorie informace. Tato snaha je pochopitelná vzhledem k tomu, že, jak ukazují například výsledky sčítání lidu v SSSR v roce 1970, skutečně dochází ke změně charakteru migračních proudů: dosavadní hlavní směr migrací z venkova do měst postupně slábne a většího významu nabývá migrační pohyb mezi městy. Vnitřní zákonitosti tohoto pohybu nejsou však dosud dostatečně prozkoumány. Zvláště příspěvek O. N. Janického je velmi významným pokusem vypracovat teoretickou základnu pro posouzení těchto nových jevů. I když jeho příspěvek a další příspěvky nemůžeme považovat za „hotový produkt“ je nesporné, že otevírají velmi slibnou cestu pro další zkoumání.

Ve druhé části sborníku je soustředěno 14 příspěvků týkajících se podrobnějšího zkoumání urbanizačních procesů v podmínkách Sovětského svazu. Autoři se dotýkají celé řady závažných problémů: změny v sociální struktuře sovětské dělnické třídy z hlediska rozšiřování jejích hranic (L. A. Gordon, E. V. Klopov), koncentrace městského obyvatelstva a problémů „optimálního města“ (V. I. Perevedencev), vlivu jednotlivých faktorů na migrační procesy i na způsob života atd. Tato část obsahuje velké množství faktického materiálu z empirických výzkumů i z teoreticky závažné analýzy běžných statistických dat. Neomezuje se však na faktografii, nýbrž klade v této souvislosti širší teoretické otázky zásadního významu, jako například otázku překonávání třídních rozdílů za socialismu, otázku vztahu územního rozložení obyvatelstva a výroby, výhod a nevýhod příliš velkých měst a urbanizovaných oblastí, jejich

vlivu na demografické procesy atd. Obě tyto části tvoří mimořádně bohatý zdroj teoretických plodných, dosud však diskutabilních podnětů pro další výzkum.

Poněkud jiný charakter má část třetí, která se zabývá otázkami urbanizace v kapitalistických a rozvojových zemích. Především je nutno podotknout, že pouze tři příspěvky (J. D. Michajlov, *Sociální aspekty rozvoje městských aglomerací USA*, B. P. Kutjev, *Volný čas dělnické třídy v kapitalistických zemích* a V. M. Gochman, *Urbanizace a růst měst*) se zabývají bezprostředně otázkami rozvoje měst v průmyslově vyspělých kapitalistických zemích. Je pochopitelné, že jde v podstatě o dílčí pohledy, které zdaleka nemohou obsáhnout celou širokou a dnes velmi aktuální problematiku. Stejně tak jediný příspěvek o indických městech či jediný příspěvek o jihoamerických městech nemůže postihnout příslušné problémové okruhy. Zdařilejší je výzkum formování měst v Africe, a to především v JAR (4 příspěvky). Závěrem můžeme říci, že sborník nesporně vyžaduje hlubšího zamyšlení všech, kdo se zabývají otázkami urbanizace a sociálních proměn, které jsou s nimi spojeny.

Francisc Albert: Dialog cu timpul liber
(Dialog s volným časem)
București, Editura politică 1970, s. 273.

Autor shrnuje materiály rumunských výzkumů o volném čase a prezentuje výsledky vlastního výzkumu volného času zaměstnanců velkých průmyslových podniků. V první kapitole jsou rozebrány údaje časových rozpočtů a zkoumány zdroje rozšíření volného času na úkor méně hodnotných složek mimopracovní doby. V další kapitole se autor věnuje otázce definice volného času a jeho postavení v celém životě společnosti a člověka. Třetí kapitola, převážně empirická, rozebírá jednotlivé složky volného času v užším slova smyslu. Autor se zde zabývá především otázkami vzdělávání ve volném čase a konstatuje velmi výrazné rozdíly mezi lidmi s ukončeným osmiletým nebo nižším vzděláním, kteří se dále takřka nevzdělávají, a mezi středoškoly a vysokoškoly, kteří se většinou vzdělávají i v dospělosti. U jiných aktivit volného času jsou nápadnější rozdíly mezi situací mužů a žen, svobodných a ženatých apod. I když v porovnání s minulostí bylo dosaženo značného pokroku u všech kategorií, je třeba říci, že skutečné zrovnoprávnění žen ve sféře volného času postupuje pomalu a situace, jak se vytváří, znamená vážné nebezpečí pro zdravý rozvoj rodiny a nutí k vypracování efektivních opatření v tomto směru.

Co se týče kulturních aktivit, jako např. návštěvy kina, bylo dosaženo značného vzestupu, který zatím probíhá souběžně jak u tradičnějších aktivit (lidová tvořivost, divadlo, kino), tak i u aktivit nejmodernějších (televize). Pozoruhodné je, že 27 % respondentů navštěvuje koncerty, což je v mezinárodním srovnání dosti unikátní. Jako zvláště potěšitelnou skutečnost vyzdvihuje autor vyšší požadavky na kvalitu kulturních pořadů,

i když je na základě výzkumu těžké říci, do jaké míry je tento obecně formulovaný požadavek adekvátní skutečnému poznání kulturních hodnot. Naproti tomu sport se těší menší oblibě. Rozšířené jsou procházky a pasivní odpočinek. Zajímavá je autorova úvaha o hodnotě pasivního odpočinku — nečinnosti, kterou považuje za cenný zdroj inspirace a podmínku udržení zdraví.

V závěru autor formuluje některá doporučení pro politiku státu v oblasti volného času. Vychází přitom ze struktury a možností socialistického zřízení a obecnějších požadavků marxistické filosofie.

Jan Danecki: Jedność podzielnego czasu. Czas wolny i czas pracy w społeczeństwach uprzemysłowionych (Jednota rozděleného času. Volný čas a čas práce v průmyslových společnostech)

Warszawa, Książka i wiedza 1970, s. 360. Ruské resumé.

Úvodem autor poukazuje na tři hlavní příčiny vzrůstajícího zájmu o volný čas: 1. volný čas značně vzrostl; 2. obsah volného času byl zbaven přísné reglementace a je tedy nutné paralyzovat některá nebezpečí volného času a podporovat jeho pozitivní prvky; 3. vztah práce a volného času a jejich vzájemný vliv vyvolává stále ještě množství otázek. Poslední bod je nejvýznamnější. Jeho řešení můžeme nalézt již u Marxe a je možno je vyjádřit schématem:

Růst volného času
||
Urychlený vývoj výrobních sil
||
Intelektualizace pracovního procesu
||
Růst volného času

Naproti tomu většina buržoazních autorů tvrdí, že odcizení práce nutně vzrůstá pod vlivem technického pokroku a volný čas se stává „jakousi jímkou, do níž se sypou veškeré funkce vytlačené z pracovního procesu v průběhu jeho zjalování a racionalizace“ (s. 74). Cílem je tedy odizolovat obě sféry a zbavit pracovní vztahy funkce základního společenského dělitel společnosti. Podle buržoazních autorů k tomu již dochází a beztrždní společnost vyrůstá beze změny výrobních vztahů na základě pouhé rovnosti ve volném čase.

Marxistická věda dosud nedisponuje dostatečným empirickým materiálem, který by mohl prokázat pravdivost Marxových idejí o volném čase na základě zkušeností socialistických zemí. Tím spíše je proto třeba podrobit důkladné kritice názory buržoazních autorů argumentujících empirií vyspělých kapitalistických zemí.

Proti teorii společnosti volného času mluví dvě nepopíratelné skutečnosti: 1. stále intenzivnější práce, která neposkytuje uspokojení, plodí nové potřeby regenerační a prestižní, k jejichž uspokojování je zapotřebí stále dal-

ších finančních prostředků, což nutí pracující, aby relativně stále větší část svého volného času věnovali dodatečně výdělečné činnosti; 2. únava z práce nedovoluje hodnotně využít volného času a vede buď k naprosté pasivitě, nebo k nadužívání dráždivel.

Z těchto skutečností vyplývá, že rozdíly v pracovní sféře a v příjmech prakticky znemožňují vytvoření rovnosti ve volném čase. Je pravda, že ani dělnickému hnutí se nepodařilo využít volného času tak, jak si to představovali vůdci boje o osmihodinovou pracovní dobu. Kapitalistický systém dokázal zmocnit se sféry volného času pomocí trhu. Vymanění z tohoto bludného kruhu je možné pouze po uskutečnění socialistických přeměn společnosti, i když nikoli bezprostředně (odcizení v pracovním procesu nutně přežívá a vzhledem k tomu se v počátečních stadiích socialistické společnosti objevují i takové jevy, jako je prestižní konzum, přestože mechanismus reklamy k němu nevybízí).

Další část knihy, nazvaná „*Cesty a slepé uličky volného času*“, je jakýmsi druhým kolem autorových úvah, ve kterém rozvádí své předchozí teze na rozsáhlejší empirickém materiálu. Přesvědčivě tu ukazuje, že zkracování pracovní doby na Západě nevede k odpovídajícímu růstu volného času a že některé sociální skupiny (například matky z dělnických rodin) nemají takřka vůbec volný čas. Zdůrazňuje plodnost sovětského přístupu k problematice volného času, který akcentuje „společensky nutný volný čas“ jakožto měřitelnou veličinu, která je předpokladem zvyšování produktivity práce právě tak, jako zdravého rozvoje osobnosti. Tento přístup překonává omezenost chápání rozšiřování volného času jako funkce pouhého zkracování pracovní doby a posunuje otázku do sféry celkového způsobu života. Polská sociologie postupuje obdobně, nedisponuje však zatím dostatečným empirickým materiálem a také faktická situace v Polsku je horší než v SSSR.

Autor dochází k závěru, že nikde na světě

zatím neexistuje nadbytek volného času, ba ani jeho dostatek. Optimistické prognózy Fourastiého nebo Servan-Schreibera jsou podle jeho názoru neoprávněné z těchto důvodů: 1. zkracování pracovní doby bylo dosud vyvažováno intenzifikací práce, nadále to však již není možné; 2. růst potřeb má vzhledem k novým podmínkám existence objektivní charakter, nemluvě o potřebách prestižních, a nemá přímou souvislost s technickými změnami; 3. prodlužování lidského věku dosud v celkové bilanci umožňovalo krýt prodlužování let nepráce zvýšením průměrného počtu pracovních let, ale i tyto možnosti jsou značně omezeny. Základní závěr zní, že růst volného času není přímým důsledkem technického pokroku; je jím pouze umožněn a jeho realizace záleží na celé řadě společenských a ekonomických faktorů.

Volný čas musí být hodnocen obsahově a pozitivně s přihlédnutím k těmto jeho funkcím: a) odpočinku, b) rodinného života a výchovy dětí, c) vzdělávání odborného i všeobecného, d) amatérské umělecké činnosti, e) lidských vztahů a styků, f) účasti na politickém životě. Tyto požadavky na volný čas jsou objektivní a společnost si nemůže dovolit ponechat celou tuto sféru zcela volné úvaze každého jednotlivce. I když osobní záliby a preference hrají značnou úlohu, je faktická náplň volného času výsledkem působení existujících životních podmínek. Rozhodující otázkou pro plánování volného času je koordinace všech různorodých vlivů v žádoucím směru. Pokus o hodnocení kultury člověka nebo skupin podle faktického způsobu trávení volného času bez přihlédnutí k objektivním podmínkám je naprosto chybný.

Ze svých teoretických úvah vyvozuje autor závěry pro postup při zkracování pracovní doby v Polsku, kde je nutno zabezpečit skutečný růst volného času a využití tohoto času v souladu s požadavky socialistického systému hodnot a podmínkami současné civilizace.